

Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661* (Oxford: Clarendon Press, 1982, xx + 478 blz., £22,50, ISBN 0 19 8265 34 4).

In lange tijd ben ik niet zo onder de indruk geweest van iemands cruditie als, afgaand op zijn bronnen- en literatuurlijst, het geval is bij de auteur van dit boek, dat dan ook van meet af aan een *must* is voor alle rechtgeaarde zeventiende-eeuwers. Hoe uitermate zonde en jammer daarom dat hem niet ook de gave ten deel lijkt te zijn gevallen al die zo noest vergaarde geleerdheid, met een riant anglicisme uitgedrukt, 'licht te dragen'. Integendeel, het lezen van dit boek is vierkant en wel een kwestie van doorworstelen met, naar ik aanneem, heel wat steelse blikken naar wat men ter zelfbeloning klaar heeft liggen aan lectuur in de vrije sector. Maar had dat eigenlijk wel gehoeven? Had zelfs dit boek, waar op ruim vierhonderd bladzijden geen sprankje humor kan overschieten, wrange zomin als milde, niet wat lichter verteerbaar kunnen uitvallen? Ik zou geneigd zijn te zeggen van wel, als niet de auteur, klaarblijkelijk verlokend door allerlei noties van wetenschappelijkheid, wilens en wetens zijn verhaaltrant geweld had aangedaan door het ouderwetse huis-, tuin- en keukenrelaas van de ongelukkige dingen die als 'gebeurtenissen' moeten worden goeddoordoverfd, te combineren met wat er in een recent verleden *more Annalium* is uitgevorst betreffende de structuren en de sociaal-economische aspecten van zijn uitverkoren onderwerp. De bedoeling was aldus 'a richer brew' te verkrijgen, maar een werkelijk brouwproces vergt toch, vrees ik, vóór alles een andere quantitative verhouding tussen de ouderwetse en de nieuwsoortige ingrediënten. Hoeveel verhelderends ons onder het laatstgenoemde hoofd ook wordt geboden, gaaf in het geschiedverhaal geïntegreerd is het niet dan bij hoge uitzondering, met het gevolg dat gedetailleerde uiteenzettingen en tabellen zoals die op de bladzijden 56 en 140 beslist enigszins storend werken. Omgekeerd behoort bijvoorbeeld een zo uitvoerig relaas als dat op bladzijde 105 vlg. van de fameuze Vastelavondtocht op de Veluwe van 1624 naar mijn gevoel alleen maar thuis in een locale geschiedenis van Gelderland. In de hand gewerkt wordt de hier signaleerde dispariteit nog door de opzichzelf beschouwd zeker verdedigbare uniform-thematische onderverdeling van het achtal, elk een zekere spanne tijds bestrijkende hoofdstukken. Steevast worden na de krijgsverrichtingen te land en ter zee in Europa ook de oorlogvoering overzee en 'the Economic Conflict' behandeld, alsmede, volkomen terecht, de peripatieën in de betrokken jaren van de officieuze (met gradaties) bestandsonderhandelingen waarmee, van 1621 af, geheel die oorlog als het ware gelardeerd was.

Alvorens nu enkele noties van kritiek, positieve en negatieve, op schrift te stellen lijkt het mij alleen maar eerlijk, met name ook tegenover dr. Israel, even mijn eigen betrokkenheid bij dit boek en zijn onderwerp aan te stippen. In zijn voorwoord noemt schrijver mij als eerste want oudste van een drietal mede-grazers op het ook door hem uitverkoren weijtje, van wier 'basic conclusions and viewpoints' hij heeft 'tended to differ widely'. Welnu, ik voor mij kan met de hand op het hart verklaren dat ik mij niet bewust ben in deze materie ooit enigerlei 'conclusie' te hebben getrokken, laat staan onder woorden gebracht, want dat soort opdringerigheden mogen dan heel aardig zijn bij de bediscuterende van een bepaald, welomschreven probleem, in verhalend proza horen zij naar mijn gevoel niet thuis. Wat die zoveel vagere 'viewpoints' betreft, moge ik volstaan met op te merken dat wij bijvoorbeeld voor ons beeld van Capri zowel Compton Mackenzie's *Vestal Fire* nodig hebben als Norman Douglas' *South Wind*. Dr. Israel zelf doet blijkbaar wel aan conclusies en als die inderdaad zo luiden als door niemand minder dan C.H. Wilson verwoord in de *TLS* van 15 oktober 1982 nr. 4150, dan kan ik er mij, behoudens een *distinguo* op het punt van de religie, waarover aanstonds, volkomen mee verenigen.

Aangezien het werkwoord 'krinein' van huis uit met generlei pejoratieve bijmaak behept is, wil ik mijn hieronder volgende detailkritiek aanvangen met het een en ander aan uitgesproken positiefs, voornamelijk te danken overigens aan de onder kennelijke invloed van de *Annales* geschreven tekstonderdelen, waaraan jammer genoeg de gaafheid van het boek als geheel is ten offer gevallen.

Bijzonder boeiend vind ik bijvoorbeeld het relaas hoe, nadat de Sont-Straatvaart nimmer zo zeer gebloeid had als tijdens het Bestand, na afloop daarvan van Spaanse zijde intensief werd aangepakt met Denen en Hanseaten, maar hoe om te voorkomen dat de *Holandeses* langs dat omweggetje clandestien bleven dóornegotiëren – ken dat soort noorderlingen met hun brabbeltaaltjes maar eens uit elkaar! – de daartoe in het leven geroepen instantie, de *almirantazgo* dermate stringente instructies moest krijgen dat de wal heel vaak het schip dreigde te keren. Dat bijvoorbeeld ook de oorlogsperepatieën van enerzijds de Leidse lakenhandel, anderzijds het zout van Setubal en Punto de Araya het volle pond aan aandacht krijgen toebedeeld, spreekt wel vanzelf. Bepaald fascinerend vind ik verder de uiteenzetting hoe voor de Republiek de economische gevolgen van de slag bij Duins eerder schadelijk waren dan voordelig. Uitgezonderd dan alleen voor Amsterdam dat op de keper beschouwd eigenlijk ook als enige profijt zal hebben bij de Vrede van Munster. Wie verder ook regelmatig ter sprake komen, zijn de aan Amstel en IJ neergestreken Sefardim, aan wie blijkens zijn bibliografie schrijver trouwens een afzonderlijke studie heeft gewijd. Hopelijk worden daar ook de activiteiten ten onzent belicht van de Portugese jezuïet Antonio Vieira, die hier verstek laat gaan.

Dat ook in dit boek Holland prevaleert boven zijn zes bondgenoten, is onvermijdelijk, maar om het ook eens daarbuiten te zoeken vergenoegt deze auteur zich niet met zo nu en dan eens een steelse blik in de richting Zeeland, ook de landgewesten komen bij hem ter dege aan bod. Een lofwaardig pluspunt natuurlijk, maar waarbij het *krinein* ook wel eens afzakt van positief naar negatief. Dr. Israel is klaarblijkelijk niet onkundig van het curieuze verschijnsel 'Geëligeerden van Utrecht', maar een verbouwereerde niet-Nederlandse lezer, die zich op bladzijde 229 ineens geconfronteerd ziet met de 'clergy' als geleding van de Stichtse Statenvergadering, mag toch, dunkt mij, wel even zijn vinger opsteken. En verder: wie onzer, die er nooit zelf mee gewerkt heeft, weet dat Geëligeerden en Ridderschap samen in het Sticht als de 'Voorstemmende leden' – vóór de Stad dan natuurlijk – plachten te worden aangeduid? Maar of men dat nu al of niet weet, met 'the first and second chambers of the States of Utrecht' (248) zal toch wel niemand overweg kunnen.

Het aandacht besteden aan dergelijke minutiae is des te opmerkelijker bij een auteur die in de eerste zin van zijn boek zijn lezers eraan herinnert hoe omstreeks de eeuwwisseling de wereld al lang en breed gewend was aan de oorlog tussen 'the *Spanish crown* (mijn curs.) and its rebels in the Low Countries'. En dat, terwijl er nog geen eeuw verstreken was sedert juist de Nederlanders hun Natuurlijke Heer hadden zien wegtrekken om, naar Erasmus het smalend uitdrukt, in Spanje de regering over een stuk of negentien koninkrijken te aanvaarden (Allen, II, 245; aan John Fisher, 5 juni 1516). Dat de door zijn gehate vreemdelingenbewind aldaar ontkende opstand wel enige overeenkomst vertoont met het omgekeerde geval van een halve eeuw later, is een besef dat wij, naar wel gebleken is, bij Spaanse historici niet mogen verwachten, maar waarom ook niet bij deze Engelsman?

Of het nu al dan niet samenhangt met schrijvers streven naar een verrijkte, elkwatwilsige verhaaltrant, naar mijn smaak wordt zijn werk tot op het bloedeloze af verarmd, boet het althans aanzienlijk in aan smeuïgheid door de uitermate geringe aandacht die er, het hele

boek door, op kan overschieten voor het menselijk individu. Men zou zo zeggen, als ook andere evenementen dan natuurrampen verteld mogen worden, dan heeft men dat toch eigenlijk ook erbij nodig, en dan is het voor een oeuvre niet zeer bevorderlijk wanneer de schrijver ervan – stelselmatig? – de indruk wekt als of hij bang is voor ‘grote mannen’. Van beiderlei kunne dan welteverstaan, maar wordt, nu men die grootheid ad libitum kan uitpluizen en onder de loupe verwerken, die kopschuwheid zo langzamerhand niet een beetje belachelijk?

Een man op het kaliber van wiens grootheid bijzonder moeilijk vat is te krijgen, maar die nu eenmaal in een boek als dit onherroepelijk centraal komt te staan, is Olivares, de Conde-Duque. Dr. Israel zelf laat zich ergens ontvallen dat die oorlog van 1621, meer dan die van iemand anders, Olivares’ oorlog is, maar ’s mans politieke val in 1643, die centrale gebeurtenis in het mid-zeventiende-eeuwse Spanje vinden wij, zij het dan wel tweemaal, niet dan terloops vermeld, en dit dan zonder dat er zelfs maar gewag gemaakt wordt van de *Nicandro*, het bij uitstek ontvlambare politieke tractaat, een der roemruchtste uit de Spaanse geschiedenis, waarin ’s mans politiek optreden in positieve zin wordt uitgelegd. Maar in Israels bibliografie ontbreekt zelfs de magistrale Olivares-biografie van wijlen Gregorio Marañón.

Aan de faits et gestes van één historische figuur besteedt schrijver betrekkelijk veel aandacht, maar dit dan, althans in één, mijns inziens veel te uitgebreid behandeld geval enigszins averechts. De figuur in kwestie is Frederik Hendrik. Reeds als wij die *vox* opslaan in het register, dan vinden wij achtereenvolgens, elk een flink aantal bladzijden beslaande, de onderhoofden ‘backs peace policy (1629-33)’ en ‘switches to war party (1633-46)’. Medunkt, die vaag wapperende ‘war party’ gelaten voor wat zij waard mag zijn geweest, kan iemand hierbij toch alleen maar het Franse spreekwoord tebinnen schieten ‘Qui trop embrasse mal étreint’. Zoals reeds gezegd en zoals met de indeling van zijn boek juist door Dr. Israel nog speciaal wordt geaccentueerd, is gedurende geheel deze oorlog bij wijze van achtergrondmuziek een vredesgekir waarneembaar, soms zelfs heel wat luider dan eigenlijk bij deze term past. Waarvoor dit met name geldt is de ‘cassette’ van het jaar 1633, als er een plechtige delegatie uit de maar al te koningsgetrouwe Brusselse Staten-Generaal in Den Haag onderhandelt. In zekere zin is inderdaad ook, althans het slot van de cassette 1629 te luid voor achtergrondmuziek, maar die overeenkomst betekent in het minst niet dat deze beide, door twee veelbewogen jaren gescheiden aftastingsronden ook onder één hoofd mogen worden samengebracht. Mijns inziens – maar ik wil mij geen onfeilbaarheid aanmatigen – wordt namelijk, al is het dan in navolging van niemand minder dan Aitzema, de episode van 1629 door schrijver schromelijk overschat. In zekere zin wreekt zich hier zijn ingenieuze indelingsschema. Die, in haar aanvang vrij stevig ondergrond gehouden ronde van 1629 begon, naar schrijver er wel degelijk bijvertelt, ongeveer tegelijk met het beleg van Den Bosch, maar wat hij verzuimt er hier – wel ergens anders in zijn boek natuurlijk – eveneens bij te vertellen, is dat genoemde stad op 14 september capituleerde en dat toen pas de zaak kans zag uit de doofpot te ontsnappen om vrijelijk onder de goegemeente verder te smeulen. Inderdaad schijnt Frederik Hendrik in dit stadium een paar maal de indruk te hebben gewekt als of ook hij er voorstander van was op de Spaanse aanbiedingen in te gaan, en gezegd zij dat Dr. Israel niet verzuimt bij het relaas van een en ander zo iets als een *non liquet* te suggereren, maar dit weerhoudt hem niet ervan de Prins voorlopig met huid en haar in te delen bij een aldus betitelde ‘vredespartij’. Het mag dan al pleiten voor schrijvers eigen rechtdoorzeggigheid, men zou zo zeggen dat iemand met zijn fenomenale eruditie wel iets meer vertrouwd had kunnen zijn met Frederik Hendriks versatiliteit, waaraan heus ook wel het nodige aan dupliciteit te pas kwam. En de vrees

voor een Staats-Spaanse toenadering was nu een keer de enige stok achter de deur om de in dit boek veel te veel verwaarloosde Fransen tot hernieuwing van het subsidie-tractaat te krijgen, waaraan de Prins des te meer was gelegen, nu de religieuze intransigentie van de Staten de verder zo glorieuze inname van Den Bosch in een morele nederlaag had doen verkeren.

Dit ingrediënt 'religie' brengt mij op het laatste slakje, waarop ik niet mag nalaten een paar korrels zout te leggen. Geconfronteerd, zoals het iedere geschiedschrijver wel eens overkomt, met het door de huisbakken logica zo preuts gewraakte 'Zo is het, maar ook anders', laat dr. Israel zich naar mijn gevoel wel wat al te gemakkelijk intimideren. Wat hij ook hier weer gevaar loopt uit het oog te verliezen, is dat Clio een muze is met alle bijbehorende hebbelikheden, die zich nu eenmaal met geen enkel, zij het nog zo ingenieus systeem of machientje laten stroomlijnen of zelfs maar registreren.

Dr. Israel is niet zo naïef dat hij zou verwachten de lezers van een boek zoals dit nog bevangen te zien in de waan als zou die van 1621 een zoveelste, al dan niet laatste 'godsdiensoorlog' zijn geweest. Nu dat onzalige granieten geweten van Philips II eenmaal was weggeruimd, was het op de keper beschouwd alleen nog maar het stuk van de vrije vaart op de wereldzeeën, dat een vergelijk tussen de *Holandeses* en de Katholieke Koning in de weg stond of zelfs, tot de Portugese opstand van 1640, vooralsnog onmogelijk maakte. Maar hoeveel ingewijden beschouwden de zaak aldus op de keper? Voor de goegemeente was het nog steeds het 'gemene papisten - vervloekte kettters', dat opgeld deed. En ziet, hoe goed en liefelijk dat juist het bij uitstek godvrezende Zeeland een van de grootste profiteurs was van de oorlog in verre wateren! Maar probeerde, al wist hij als het op wéten aankwam natuurlijk wel beter, ook de koninklijke illusionist Philips IV niet zorgvuldig de eenmaal aangemeten overtuiging in leven te houden dat het allemaal te doen was om den gelove? Hoezeer de noodzaak tot pacteren met kettters hem in het diepst van zijn geweten tegenstond, blijkt op bijna aangrijpende wijze uit zijn brieven aan zijn 'biechtmoeder', de geïnspireerde non Sor Maria de Ágreda, en trouwens, de enige concessie van Staatse zijde in het Munsterse vredetractaat, want het enige punt waarop dit te elfder ure nog bijna was gestrand, betrof niet de vaart overzee maar een voor het katholieke geweten van die dagen onaantvaardbare formulering inzake de afstand van de Meierij.

Zoëven noemde ik Sor Maria de Ágreda, maar daar moet toch wel even worden bijverteld dat zij, hoogst zonderlingwijze, in geheel dit boek, waar toch Philips IV met zijn tere geweten zo'n doorslaggevende rol speelt, nergens ook maar genoemd wordt. En nauwelijks minder verbazingwekkend is het gezelschap van haar land- en tijdgenoten, met wie zij deze ontstentenis deelt: Lope de Vega, Calderón en Quevedo, en ja, zowaar zelfs ook Velázquez met zijn lansen, waaraan zich nog in onze dagen duizendkoppige drommen zonder ook maar een greintje benul staan te vergapen.

Maar ook aan Nederlandse zijde laten de nodige sommititeiten verstek gaan, bijvoorbeeld Vondel, en dat lijkt mij in hoge mate significant voor geheel de opzet van dit boek. Immers, als Israel met name de *Leeuwendalers*, het wel zowat officiële feestspel bij gelegenheid van de vrede, er eens op had nagelezen, dan had hij terdege kunnen beseffen hoe in de Lage Landen voor het gros der bevolking de heilloze verstriktetheid met Spanje en de dingen Spaans vóór alles een binnenlandse, noemen wij het maar burgeroorlog had betekend, waarvan het einde nu bejubeld wordt. Aan die bejubeling komt Spanje zelf niet dan zeer zijdelings te pas en dit dan met het welbekende effect van een tang op een varken.

Het spreekt wel vanzelf dat men zich de moeite van zoveel détailkritiek slechts getroost in het geval van werk dat men die moeite waard acht, maar niettemin wil ik dit gaarne nog eens expressis verbis bevestigen. Bij het klimmen der jaren durf ik steeds minder boe-

ken, zeker zulke stugge als het onderhavige, met het epitheton 'een must' opsieren, maar door dat in dit geval na te laten zou mijns inziens iedere bona fide bespreker zichzelf een testimonium paupertatis uitreiken.

J.J. Poelhekke

L.C. Palm, ed., *Alle brieven van Antoni van Leeuwenhoek. The Collected Letters of Antoni van Leeuwenhoek*, X, 1694-1695 (Lisse: Swets en Zeitlinger, 1979, 360 blz., 15 blz. ill., f185,—, ISBN 90 265 0285 0).

De bespreking van deel X van de verzamelde brieven van Antoni van Leeuwenhoek is in het jaar van de herdenking van zijn driehonderdvijftigste geboortedag aan de orde gekomen, kort voor de publikatie van het elfde deel. Het leek wenselijk een kort overzicht over het ontstaan van deze serie te geven, gezien de aandacht die in 1983 aan zijn persoon en werk is besteed.

In 1931 werd onder auspiciën van de Koninklijke Academie van wetenschappen, in samenwerking met de redactie van het *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde*, een commissie ingesteld die tot taak had de herdenking van Leeuwenhoeks geboortedag in het jaar 1932 voor te bereiden, onder meer met een kritische uitgave van zijn verzameld werk. Verder zou voor deze herdenking een tentoonstelling worden ingericht in het Museum voor onderwijs te 's-Gravenhage, onder leiding van dr. A. Schierbeek. Ook in Engeland was belangstelling voor Van Leeuwenhoek, in het bijzonder bij Clifford Dobell, een microbioloog die sedert zijn prille studententijd, in 1909, geboeid was geraakt door Van Leeuwenhoeks scherpe waarnemingen van de 'kleine deeltjes'. Dobell ontdekte dat de Royal Society in Londen nog twee en dertig brieven van Antoni van Leeuwenhoek herbergde, die niet in bestaande bibliografieën waren opgenomen. Vanzelfsprekend had de commissie grote belangstelling voor Dobells ontdekking. Besloten werd te trachten zoveel mogelijk brieven in Nederland en Europa op te sporen, om deze tezamen met het reeds gedrukte materiaal opnieuw in een serie te publiceren.

De commissie kreeg te maken met een zeer onoverzichtelijk materiaal. Van Leeuwenhoek had een verwarrende wijze van mededelen van zijn vondsten. Alles wat hij door zijn microscoopjes zag werd onmiddellijk beschreven in bloemrijk zeventiende-eeuws Nederlands (hij kende Engels, Latijn noch Frans) en deze brieven werden verzonden aan de secretaris en leden van de Royal Society, of aan 'verscheide hoge standspersonen en geleerde luijden'.

Deze brieven en vele ontwerpbriefjes zijn in de loop der tijden her en der verspreid. G. van Rijnberk, voorzitter van de commissie deed in 1934 een oproep in het *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde* om brieven en archieven betreffende Van Leeuwenhoek en andere Nederlandse geleerden in binnen- en buitenland op te sporen. Deze oproep herhaalde hij op het tiende internationale congres voor de geschiedenis der geneeskunde dat in 1935 te Madrid werd gehouden.

Dankzij de geestdriftige inzet van de commissie, in het bijzonder door de ijver en kennis van Schierbeek, die het materiaal ordende en toegankelijk maakte voor de onderzoeker, kwam in 1939 het eerste deel gereed, een en twintig brieven, geschreven tussen 1673 en 1676. In 1941 verscheen het tweede deel, de volgende zagen in respectievelijk 1948, 1952, 1958, 1961, 1965, 1967 en 1975 het licht.

In de loop van de jaren onderging de commissie verschillende wijzigingen in haar leden.